

HELMUTH PLESSNER

Grenzen van
de gemeenschap

Kritiek van
radicale sociale bewegingen

Vertaald, ingeleid & geannoteerd door

JAN VORSTENBOSCH

NOORDBOEK FILOSOFIE

HPG

Dit boek kwam tot stand met steun van de
Helmuth Plessner Gesellschaft, Keulen

© 2021 Noordboek

Originele titel Grenzen der Gemeinschaft.
Eine Kritik des sozialen Radikalismus (1924)
© Suhrkamp Verlag Berlin 2001

Vertaling, inleiding & annotatie Jan Vorstenbosch
Redactie Cyril Lansink
Boekverzorging René van der Vooren

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave
mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een
geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt
in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch,
mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige
andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toe-
stemming van Uitgeverij Noordboek, Postbus 234,
8400 AE Gorredijk, Nederland — info@noordboek.nl.

ISBN 978 90 5615 774 6 | NUR 730

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

Inhoud

Inleiding 7

JAN VORSTENBOSCH

Voorwoord 33

- I Het probleem en de methode van kritiek 39
- II Tussen elitemoraal en gemeenschapsmoraal 63
- III Bloed en zaak: de twee mogelijke vormen
van gemeenschap 87
- IV Het gevecht om het ware gezicht — Het risico
jezelf belachelijk te maken 115
- V Hoe onaantastbaar te worden? — Over ceremonieel
en prestige 153
- VI De logica van de diplomatie en de hygiënische
werking van de tact 181
- VII De utopie van de geweldloosheid en de plicht
tot macht 213

Dankwoord van de vertaler 251

Lijst van personen 253

Register van personen 258

Inleiding

JAN VORSTENBOSCH

Grenzen van de gemeenschap is een filosofisch werk over *Gesellschaftsverständnis*, een Duits begrip dat zich laat vertalen als ‘maatschappij-opvatting’. Het wordt in 1924 gepubliceerd door de Duitse filosoof Helmuth Plessner (1892–1985). Het boek is vooral getekend door de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog in Duitsland. Het is tijdgebonden maar door zijn filosofische insteek ook van alle tijden. Als Plessner het schrijft, is Duitsland in de greep van het linkse en rechtse radicalisme. Links-radicalen vinden hun inspiratie in de Russische revolutie, aan de rechterzijde overheersen revanchistische en nationalistische gevoelens. Plessner ‘duidt’ beide varianten van radicalisme op een verrassende manier. Beide zijn het volgens hem radicalisering van een ‘gemeenschapsidee’. Deze idee stelt hij in dit boek ter discussie. Tegenover het ontsprekende idee van gemeenschap (*Gemeinschaft*) plaatst hij het idee van ‘maatschappij’ (*Gesellschaft*). Hij denkt daarbij aan een liberale, burgerlijke en tolerante maatschappij, gebaseerd op een visie over wat mensen bindt en wat hen scheidt, wat hen tot mensen maakt en wat elk mens uniek maakt.

Plessner, die van Joodse afkomst is, wijkt in 1933 uit naar Nederland vanwege het beroepsverbod voor Joodse academici dat het naziregime uitvaardigt. Hij heeft naast het onderhavige werk dan ook al twee andere filosofische boeken gepubliceerd waaronder zijn wijsgerig-antropologische hoofdwerk *Die Stufen des Organischen und der Mensch* (De niveau’s van het organische en de

mens, 1928). Tot 1950 is hij als hoogleraar verbonden aan de Universiteit van Groningen. In de oorlog duikt hij onder in Utrecht. Was hij niet naar Duitsland teruggekeerd, dan zou hij gezien zijn oeuvre misschien, naast Spinoza, als 'Nederlandse' filosoof uit onze geschiedenis bekendstaan. Ook vandaag de dag inspireert zijn werk nog tal van denkers, waaronder de Nederlandse filosofen Peter-Paul Verbeek en Jos de Mul die zijn gedachtegoed inbrengen in discussies over technologie.

Vooraf Plessners mensvisie is invloedrijk. De contouren ervan komen in *Grenzen van de gemeenschap* voor het eerst naar voren. Plessner ziet mensen als biologische wezens die hun lichamelijke verbinden met een 'psychische binnenwereld' en een historisch bepaalde sociale en culturele wereld. De zelfinterpretatie van mensen verloopt onvermijdelijk via de verflechting van deze drie dimensies. Dit inzicht wordt in dit boek toegepast om een sociale filosofie te ontwikkelen. Plessner zoekt daarbij steeds de samenhang met de biologie, de sociale wetenschap en de geschiedenis. In *Grenzen van de gemeenschap* komen inzichten uit al deze invalshoeken samen.

Grenzen van de gemeenschap verschijnt aan het begin van Plessners filosofisch meest creatieve periode. Die valt samen met het zogenaamde interbellum, de periode tussen de twee wereldoorlogen, van 1918 tot 1939. Duitsland heeft de 'Grote Oorlog' verloren en het Duitse autoritaire Keizerrijk is in de beëindiging ervan ten onder gegaan (de keizer vlucht naar het neutraal gebleven Nederland). Daarop volgt een chaotische periode die resulteert in een constitutionele parlementaire democratie, de zogenaamde Weimarrepubliek. Die Republiek heeft het zwaar door het radicalisme. Het cultureel hoog aangeschreven Duitsland weet de nederlaag, de verschrikkingen van de oorlog en de vernederende Vrede van Versailles maar moeilijk te verwerken.

Wat Plessners gedachten uit deze periode origineel maken, en ook voor die tijd opmerkelijk, is zijn filosofische ambitie. Hij wil de fundamenteën van de samenleving blootleggen zodat

men daar een open maatschappij op kan bouwen. Deze benadering tilt zijn betoog over zijn tijdgebonden opvattingen, die hij natuurlijk ook heeft, heen. Plessner heeft geen gemakkelijk verhaal te vertellen, maar zijn diagnose van het linkse en rechte radicalisme en zijn analyse van maatschappelijke spanningen zijn diep doordacht. Ook zijn voorstellen voor een andere kijk op de samenleving zijn goed uitgewerkt. Ze vormen een uitdaging, ook voor onze tijd, een tijd waarin we opnieuw te maken hebben met polarisatie, verdeeldheid en aanvallen op democratische en liberale instituties.

De centrale vraag die Plessner in het boek stelt, is verrassend: *kunnen we ons een ideale samenleving voorstellen zonder geweld?* Hoe komt Plessner die, getuige zijn Nederlandse leerlingen, een sympathieke, milde, ietwat vormelijke persoonlijkheid was, tot die vraag? Plessner is geen pacifist of idealist. Vanwege een aangeboren verlamming aan zijn rechterarm heeft hij geen dienst kunnen nemen in 1914. Zonder die handicap zou hij zeker naar het front zijn gegaan. Zijn vader, die arts-psychiater is en een privékliniek in Wiesbaden heeft, meldt zich aan als vrijwilliger en dient als chef-arts aan zowel het Oost- als het Westfront. (Veel geassimileerde Duits-Joodse burgers zien de oorlog als een kans om te bewijzen dat zij zich met het Duitse volk identificeerden.) In *Grenzen* zit een passage waarin Plessner het 'oorlogsenthouisme' van de burgerlijke middenklasse van 1914 memoreert als een van de zeldzame momenten waarop een authentieke patriottische geest zich meester maakt van een volk.

Een deel van het antwoord op de vraag waar die aandacht voor 'geweld' (en macht) vandaan komt, zit in het Duitse woord 'Gewalt' dat minder verbonden is met lichamelijk geweld dan het Nederlandse 'geweld'. 'Gewalt' betekent ook besturen formeel gezegd dat wordt uitgeoefend door een overheid. Trouwens, ook het Nederlandse begrip 'geweld' omvat bij nader inzien veel meer. Het Nederlands kent 'vormen' van geweld zoals 'psychisch geweld', 'institutioneel geweld', 'jezelf geweld aandoen', het 'geweld van de natuur' en zelfs een uiterst positieve term

als 'geweldig'. Het meest verhelderend voor het begrijpen van Plessners betoog is misschien het Duitse 'bewältigen' waarvoor we geen vergelijkbaar Nederlandse woord hebben. Het betekent aankunnen (een taak), beheersen (een vak), overwinnen (moeilijkheden) of verwerken (van het verleden). Gewalt, geweld, is dus getekend door een ambivalentie en een meervoudigheid die we in de tekst vaak zullen tegenkomen.

Een ander deel van het antwoord zit in de opvatting dat het wegdrukken en onderdrukken van frustraties, het niet kunnen leven met onvolmaaktheid en het idealiseren van een toestand van volstrekte afwezigheid van geweld gevaarlijk is omdat het blind maakt voor de vormen en oorzaken van geweld. Plessner verwerpt het simpele beeld dat je mensen kunt verdelen in hen die deugen en hen die niet deugen. Het is niet zo dat als 'de goeden' het eenmaal voor het zeggen hebben, de eeuwige vrede voor het grijpen ligt. De weg naar de hel is juist geplaveid met goede bedoelingen, constateert hij. Het vooruitzicht van een ideale, machtsvrije utopie verleidt namelijk steeds weer tot een 'instrumentele' rechtvaardiging van vormen van geweld.

Zijn boodschap is dus anti-utopisch, anti-idealistisch en anti-revolutionair. Maar dat betekent niet per se politiek conservatief. Het betekent eerder dat Plessner vraagt naar de mogelijkheden-voorwaarden voor maatschappij en politiek in het algemeen. Hij gaat daarbij uit van de menselijke bestaanssituatie of conditie die als structurele dimensies het lichamelijke, het psychische en het geestelijke heeft. De spanningen en verbanden tussen deze dimensies worden vaak niet of niet goed begrepen. Ze worden van elkaar geïsoleerd in een dualistisch model of een ervan wordt geradicaliseerd. Dat frustreert de lastige opgave die aan mensen gesteld is om met hun onderlinge verschillen op een vruchtbare en vreedzame manier om te gaan. Plessner bekritiseert het dualistische en het radicale model, analyseert de gevaren ervan en stelt er zijn eigen complexere model tegenover. Hij laat het belang en de mogelijkheid zien van een evenwicht

tussen de dimensies. Hij zoekt naar wegen, compensatiemechanismen en ontlastende strategieën voor de omgang tussen mensen. Het resultaat is een diepgaande filosofische studie naar de mogelijkheden en moeilijkheden van het menselijke samenleven van mensen.

Grenzen van de gemeenschap laat zich lezen als een oproep om het belang en de waarden van een liberale maatschappij die door recht en staat worden beschermd, serieus te nemen. Plessner roept op om macht niet te schuwen maar de 'plicht tot macht' die je als burger hebt, omwille van de maatschappij-idee serieus te nemen. Plessner schrijft het boek daarom voor een breed publiek, niet voor zijn filosofische vakgenoten. Maar welk publiek hij voor ogen heeft is niet meteen duidelijk. In het tweede hoofdstuk, 'Tussen elitemoraal en gemeenschapsmoraal' analyseert hij de invloed van Marx en Nietzsche. Hij merkt op dat echt sterke individuen de maatschappij-idee en -houding voluit zijn toegedaan. Maar hij zegt ook dat ze gering in aantal zijn. Op een aantal plaatsen richt hij zich tot de intellectuele en culturele elite van wetenschappers en kunstenaars die zich te goed voelt voor de 'vieze spelletjes' van 'de politiek'. Ze trekken zich liever terug in de eigen gemeenschap omdat daar de rede en de scheppingskracht vrijelijk en ongestoord kunnen 'zweven'. Hij rekt ze niet tot de echt sterken.

Elders in de tekst schrijft hij over de nationale, publieke opvoeding. Hij bekritiseert de gebrekkige autonome wilsvorming van de Duitsers. Ze neigen naar de uitwendige tucht en discipline van 'de onderdaan' in plaats van naar innerlijke 'publieke' vorming tot een actieve burger. Van iemand die zo'n oproep tot een brede vorming doet, verwacht je een toegankelijk geschreven boek. Alleen zo bereik je immers dat brede publiek. Maar toegankelijk is zijn tekst niet: de soevereine stijl, de compactheid en de complexiteit van de tekst vergen veel van de lezer. Plessner geeft weinig voorbeelden. Zijn stellingen blijven vaak abstract en het ontbreekt aan empirisch-beschrijvende uitwer-

kingen.¹ De samenhang en diepgang van het betoog ten spijt, blijft de systematiek voor de argeloze lezer vaak verborgen.

Het loont dus om het boek te lezen, maar het kost moeite om de tekst te doorgronden. De structuur van het betoog laat zich lastig onmiddellijk vatten. In deze inleiding zet ik daarom een aantal relevante begrippen, structuren en hoofdlijnen op een rij. Daarnaast heb ik voetnoten toegevoegd waarmee ik de tekst verhelder, verdiep en context geef. Soms wijs ik ook op parallellen met en toepassingsmogelijkheden voor onze tijd.

Gemeenschap

Voor het begrip ‘gemeenschap’ verwijst Plessner naar een boek van de Duitse socioloog Tönnies uit 1887: *Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffen der reinen Soziologie*. Tönnies omschrijft ‘gemeenschap’ als een type sociaal verband dat concreet, organisch, dynamisch en emotioneel gefundeerd is. De individuen die er deel van uitmaken identificeren zich ermee. Als voorbeelden kunnen we denken aan een ‘stam’, een gezin of een religieuze gemeenschap. ‘Maatschappij’ is dan een sociaal verband dat tot stand komt via ‘kunstmatige’ en contractuele of associatieve relaties tussen individuen. ‘Maatschappij’ staat daarmee voor een specifiek *moderne* vorm van sociale organisatie: de burgerlijke maatschappij. Maatschappij en gemeenschap zijn ‘ideeën’ of sferen met een eigen fundament, karakter en dynamiek.

Tönnies’ concepten werden niet meteen door de wetenschap omarmd. De sociologie begon zich pas voorzichtig als weten-

1 In de filosofie van die tijd is deze abstracte aanpak heel gebruikelijk. Bij Plessner wordt ze ook ingegeven door zijn ambitie om een ‘zuivere’ sociale filosofie te ontwikkelen en de idee van maatschappij te verankeren in de structuur van het mens-zijn. In de slotlinea merkt hij op dat wat hem betreft zijn eigen tijd gemeten aan die idee faalt — zij zit vast in een (radicale) kramp.

schap te ontwikkelen met grondleggers zoals Durkheim (in Frankrijk) en Weber en Simmel (in Duitsland). Vanaf de eeuwwisseling werd de tegenstelling tussen gemeenschap en maatschappij echter populair bij de snel in omvang toenemende Duitse burgerlijke middenklasse. En dan vooral bij de jeugd die zich afzette tegen de 'maatschappij' en die de 'gemeenschap' als radicaal ideaal begon uit te dragen. 'Gemeenschap' werd als warm en doorvoeld, direct, authentiek en natuurlijk voorgesteld, 'maatschappij' als kil of koel, afstandelijk en kunstmatig.

Plessner knoopt vooral aan bij deze tendens in Duitsland (en nauwelijks bij het boek van Tönnies zelf). Hij ontwikkelt een eigen interpretatie van de gemeenschapsidee en vooral van de ordening en grondslag ervan. Zijn kritiek op radicalisering van de gemeenschapsidee gaat over in een pleidooi voor 'maatschappij'. De openbare ruimte van de maatschappij is een unieke en voor individuen en hun ontwikkeling wezenlijke sociale sfeer. Distantie en gereserveerdheid in de verhoudingen tussen mensen in de maatschappij worden door Plessner als noodzakelijk en waardevol verdedigd. Zijn apologie voor 'maatschappij' wordt in het vierde hoofdstuk voorbereid met een theorie over hoe de menselijke psyche en het lichaam in hun onderlinge vervlechting 'werken' en tot spanningen leiden. De omgang met deze spanningen wordt vervolgens uitgewerkt in een sociale theorie over structurele mechanismen en manieren waarop deze spanningen kunnen worden gekanaliseerd in de maatschappij.

Kritiek

Het woord 'kritiek' heeft in de ondertitel van *Grenzen* zeker ook de gebruikelijke betekenis van een beargumenteerde afwijzing van het sociaal-radicalisme. Het radicalisme overschrijdt de reikwijdte van de gemeenschap en dringt als een paard van

Troje binnen in de maatschappelijke (en politieke) sfeer. Dit gebeurt onder het mom van mooie beloften en intenties die parasiteren op legitieme verwachtingen en bestaansredenen van gemeenschappen binnen het kader van de maatschappij.

Maar 'kritiek' verwijst toch vooral naar een bepaalde methode, namelijk die van Kant in diens drie 'Kritieken'. Plessner heeft Kant in de jaren voorafgaand aan *Grenzen* intensief bestudeerd. Kants begrip van kritiek is gebaseerd op de vraag naar de *mogelijkheidsvoorwaarden* voor ons kennen en handelen, voor wetenschap en moraal. Wat moet noodzakelijk verondersteld worden om normatieve kennisclaims en morele aanspraken mogelijk te maken en gerechtvaardigd te achten? Het bepalen van de grenzen van kennen en handelen is daarbij cruciaal. Het gaat om grenzen die naar twee kanten toe normatief werkzaam zijn: ze funderen de eenheid en de criteria van het gebied waarover onze oordelen gaan, respectievelijk wat we kunnen kennen en wat we moeten (en mogen) doen; én ze leggen beperkingen op aan wat we kunnen claimen te weten en hoe we ons handelen kunnen en moeten rechtvaardigen. Als we bijvoorbeeld claimen dat we weten dat God bestaat, dan is daarmee een grens overschreden.

Plessner past deze vorm van kritiek toe op de sociale filosofie, het fundamentele denken over de verhoudingen tussen mensen. Hij laat zien hoe het sociaal-radicalisme van de gemeenschap de grondslagen en grenzen van *legitieme* gemeenschappen miskent en de betekenis van maatschappij onderschat. Deze aanpak levert twee belangrijke resultaten op: een dieper inzicht in alle gemeenschappen én criteria die ons helpen waakzaam te zijn voor grensoverschrijdingen, voor onverantwoorde extrapolaties van de gemeenschapsdynamiek naar andere sferen zoals maatschappij en politiek. In tweede instantie ontwikkelt en fundeert hij dan de structurele voorwaarden voor de noodzaak en waarde van de maatschappij-idee.

Twee typen gemeenschap

Gemeenschap in algemene zin is een vorm van sociale groepsvorming op basis van iets gemeenschappelijks dat bewust ervaren, gevoeld en/of gepraktiseerd wordt. De leden van een groep voelen zich verbonden of verbinden zich met elkaar rond iets dat 'gemeenschappelijk' is en actief wordt beleefd en gedeeld. Maar er zijn twee fundamentele grondslagen voor die 'gemeenschappelijkheid' mogelijk en dus twee typen gemeenschap.² De eerste grondslag is de liefde, een natuurlijke of symbolisch met het lichaam van de mens en zijn emoties verbonden concrete aantrekkingskracht tussen individuen, denk aan huwelijk, gezin, familie, vriendschap. De tweede is de rede, een geestelijk soort gemeenschappelijkheid die zijn grondslag vindt in het menselijke denken en de verstaanbare, communiceerbare uitwerking van bepaalde waarden en criteria. Dit kader stelt ons in staat tot gedeelde oordelen op bijvoorbeeld wetenschappelijk, esthetisch en moreel vlak. Beide typen gemeenschap komen in een samenleving in allerlei vormen voor: zo kan iemand getrouwd zijn, kinderen en vrienden/vriendinnen hebben én lid van een religieuze gemeenschap zijn, terwijl ze tegelijk participeert in geestelijke gemeenschappen bijvoorbeeld een faculteit of universiteit of bepaalde culturele verbanden zoals een koor.

De twee gemeenschapstypen zijn in een aantal opzichten elkaars tegengestelde. Liefde is subjectief, niet-rationeel, exclusief en particulier. De liefde van een moeder heeft als 'tegenpool'

2 Het woord 'sociaal' in sociaal-radicalisme moet niet worden geassocieerd met een normatief project van sociaaleconomische gelijkheid, diversiteit of solidariteit. Plessner gebruikt de term 'sociaal' neutraal voor alle tussenmenselijke betrekkingen en groepsvorming, dus voor de twee typen gemeenschapsrelaties én de maatschappelijke relaties van mensen. Een vijand-relatie met iemand is in deze zin net zo 'sociaal' als een vriendschap.

een concreet kind, de erotische liefde geldt een concrete man of vrouw — met uitsluiting van anderen. De rede als grondslag is juist objectief, rationeel, inclusief en universeel. Elk van deze typen heeft dus een eigen grondslag, een eigen 'wezen' in de werkwoordelijke zin van het woord, een eigen dynamiek. De twee typen gemeenschappen hebben ook elk een eigen grens die de legitieme gemeenschap scheidt van de geradicaliseerde uitbreiding ervan. De formulering van deze grenzen in termen van de beperkingen van liefde en rede levert, in het derde hoofdstuk, verrassende resultaten op. Plessner noemt bijvoorbeeld liefde voor de mensheid geen 'echte' liefde zijn omdat ze geen concrete en reële tegenpool kan hebben. Resultaten van op rede gebaseerde gemeenschappen zoals die van de wetenschap kunnen ook niet zonder meer in het individuele, sociale of politieke leven worden toegepast. Daarvoor is het leven te ongrijpbaar.

Plessner beschrijft beide gemeenschapsvarianten neutraal en zoals we gezien hebben, zijn de grondslagen van beide typen gemeenschap, liefde en rede, positieve en fundamentele krachten van het menselijk leven en samenleven. De analyse van het radicalisme leert ons iets over de grenzen ervan en over de gevaren bij de overschrijding van die grenzen. Maar het leert ons ook iets over de aantrekkelijkheid en de verleiding van die grensoverschrijdingen: het radicalisme presenteert zich als een 'directe' oplossingsstrategie voor fundamenteel in de mens aangelegde problemen. Leven en samenleven gaan echter altijd gepaard met 'bemiddeling', met het overwinnen van obstakels. De natuurlijkheid van de mens is altijd deels een zaak van kunst. Deze natuurlijkheid is niet zozeer gekunsteld of kunstmatig (alhoewel ze dat ook kan zijn) maar gebaseerd op het scheppen van vormen en normen, op het ontwikkelen en uitvoeren van praktijken en instituties.

De paradox én de kracht van Plessners aanpak is dat hij het directe (en directieve) radicalisme wil bestrijden door radicaal de grondslagen van gemeenschap en maatschappij te doordenken.

Het gaat hem om een 'zuiver' sociaal-filosofische reconstructie van de grenzen van gemeenschap en de noodzaak van maatschappij. Het gaat hier om een schijnbare tegenspraak omdat Plessner radicaal denkt om grenzen te bepalen, terwijl het radicalisme een ideologie is die blind is voor haar eigen grenzen en gevaren.

Maatschappij

Tegenover de tweevoudige idee van gemeenschap staat de idee van maatschappij die op twee manieren met beide vormen van gemeenschap contrasteert. Het gaat bij de maatschappij om sociale structuren en situaties die *publiek* zijn. Dat kan betekenen dat ze zich afspelen in de openbare ruimte (wegen, parken, winkels), maar vooral dat het om plaatsen en posities gaat in systemen die (in principe) voor iedereen toegankelijk zijn, zoals de overheid, het onderwijs, de arbeidsmarkt of de media. In deze maatschappelijke relaties en situaties kunnen individuen niet 'onvoorwaardelijk' met elkaar omgaan op basis van liefde of rede, zoals dat in gemeenschappen wel kan. In gemeenschappen bepalen wederzijdse gevoelens en op de rede gebaseerd communicatie- en consensuspatronen de onderlinge verhoudingen. De wederzijdse verhoudingen worden ook door gewoonte en herhaling bevestigd en versterkt. In de meer anonieme maatschappelijke sferen kennen we 'de anderen' echter niet en zijn we niet met hen vertrouwd. Er zijn wel functionele mechanismen, denk aan een bezoek aan een supermarkt, om het handelen onderling op elkaar af te stemmen en elkaar in het handelen te vertrouwen. Maar die compenseren nooit helemaal voor het gebrek aan vertrouwdheid. De voorwaardelijkheid blijkt bijvoorbeeld uit het neutrale karakter van terloopse gesprekken (het weer) en het vermijden van conflictsituaties.

Maatschappelijke contacten vragen van individuen dus een gereserveerde en voorwaardelijke houding in het contact met

elkaar. ‘Radicale gemeenschapsdenkers’ verlangen naar een toestand waarin deze afstandelijke en koele relaties zijn opgeheven in een omvattende, directe en ‘warme’ gemeenschap.³ Plessner erkent, zoals gezegd, dit verlangen ook, maar heeft de grenzen ervan eerder in zijn kritiek aangegeven. Maar een positieve invulling van wat de maatschappij-idee dan wel te bieden heeft en aantrekkelijk zou kunnen maken, ontbreekt nog. Zijn contacten in de maatschappij dan zuiver ‘functioneel’ en speelt het ‘eigenlijke’ leven zich alleen af in gemeenschapsverbanden? Is ‘de maatschappij’ met haar ‘onpersoonlijke’ karakter niet meer dan een noodzakelijk kwaad?

In het tweede deel van zijn betoog weerlegt Plessner deze zienswijze. Hij ontwikkelt een positief en productief idee van maatschappij. Een cruciale rol speelt daarbij het lichaam van de mens als altijd aanwezig ‘chassis’ van de menselijke persoon. De mens is een lichaam en leeft grotendeels onbewust, net zoals het dier, vanuit dat lichaam. Maar wat een dier niet kan — Plessner baseert zich hier op de kennis van zijn tijd — en de mens wel, is zijn lichaam objectiveren en zich realiseren dat hij een lichaam heeft. In het eerste deel laat Plessner de opvattingen over het lichaam die radicalen erop nahouden ongemoeid. Hij wil een interne kritiek leveren, uitgaan van de opvattingen van het radicalisme zelf en daarvan de grenzen laten zien. Sociaal-radicalen denken dualistisch en stellen het bewustzijn of de geest boven het lichaam. Met een zekere ‘compromisloosheid’ wijzen zij alles af wat ‘gegeven’ is. Het gaat daarbij niet alleen om instituties en tradities, maar ook om het lichaam, stelt Plessner in het eerste hoofdstuk. De radicalen geven de geest(drift) de voorrang boven de natuur: ‘Vergeestelijking als doel van verheffing staat gelijk aan het intreden in een rijk van zuiverheid dat hoger staat dan het individu en de eigenlijke plek van alle gemeenschap is.’ Plessner gaat verder niet in op de specifieke lichaamsopvattingen van het nationaal-socialisme en het bol-

3 Denk aan de titel van het beruchte boek van Pim Fortuyn: *De verweesde samenleving*.